

REPERE ÎN DEFINIREA LIMBAJULUI POETIC: EUGENIU COȘERIU ȘI DUMITRU IRIMIA

ALA SAINENCO*

Text preluat, cu unele adaptări grafice, din revista „Limba Română” (Chișinău), anul XXII, nr. 5, 2017, p. 373–381.

1. Cu referire la limba română (și am putea extinde această afirmație la limbi în general), identitatea ei, afirmă Dumitru Irimia, „1) constă în unicitatea ei ca limbă istorică (în înțelesul lui Eugeniu Coșeriu) în familia limbilor romanice, 2) se consolidează ca limbă de cultură și 3) se manifestă, la cel mai înalt nivel, în revelarea originalității ei prin limbaj poetic” (Irimia 2007: 12). Cele trei verbe din afirmația lui Dumitru Irimia – *constă*, *se consolidează*, *se manifestă* – distincte ca semnificație verbală generală, punctează starea actuală (prin definirea românei ca *limbă istorică*), devenirea (prin consolidarea ei ca *limbă de cultură*), acțiunea (ca manifestare *prin limbajul poetic*).

Unicitatea ca limbă istorică, definită de Eugeniu Coșeriu drept „diasistem, un ansamblu mai mult sau mai puțin complex de «dialecte», «niveluri» și «stiluri» de limbă”, care „se realizează” în vorbire „numai prin intermediul uneia din formele sale determinate”, se prezintă drept o „colecție” de limbi funcționale (Coșeriu 2000: 266–268) care constituie arhitectura limbii, implicit arhitectura limbii române. Faptul de a fi „formă a culturii, poate cea mai universală dintre toate și, oricum, prima care diferențiază în mod imediat omul de celelalte ființe din natură” (Coșeriu 2009: 177) și, în același timp, de a fi nu „doar una dintre formele culturii, ci, mai degrabă, fundamentul și cadrul fiecărei culturi, deschiderea oricăror posibilități culturale” (*ibidem*: 337), explică legătura intimă dintre limbă și cultură. Prin limbajul poetic se manifestă limba națională, pentru că el „reprezintă deplina funcționalitate a limbajului și pentru că, prin urmare, poezia (literatura ca artă) este spațiul desfășurării integrale, al plenitudinii funcționale a limbajului” (*ibidem*: 162).

* Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, com. Mihai Eminescu, Botoșani, România.

2. Interpretarea limbii istorice, așa cum o definește Eugeniu Coșeriu, drept totalitatea variantelor existente pentru limba română (și Dumitru Irimia tocmai la concepția lui Eugeniu Coșeriu trimite), impune definirea limbajului poetic prin raportare la limba istorică, precizarea faptului că acesta este, în fond, o limbă funcțională printre celelalte limbi funcționale, precum și clarificarea statutului limbajului unui poet/scriitor. După Eugeniu Coșeriu, „e imposibil, de exemplu, să caracterizezi limba lui Eminescu drept uz lingvistic special în interiorul limbii române. Limba marilor poeți pare a coincide pur și simplu cu limba istorică, ca realizare a posibilităților deja date în aceasta. Tot așa, și o limbă istorică este, apoi, într-un anume sens, identică limbajului poetic care îi corespunde, și de aceea nu este lipsit de sens să numești româna limba lui Eminescu, italiana limba lui Dante sau engleza limba lui Shakespeare”. Și în același timp, „textele nu pot fi interpretate doar ca manifestări ale limbajului ca atare, ci numai ca o modalitate superioară a faptului lingvistic [...], în care limbajul ca atare devine expresie pentru conținuturi de nivel superior” (*ibidem*: 164–166).

Pentru Dumitru Irimia, discursul poetic „părăsește sistemul lingvistic pentru a pătrunde în sistemul artelor, păstrându-l totodată cu sine pe cel dintâi”, iar „această transmutație este făcută posibilă de acțiunea funcției poetice, care convertește comunicarea lingvistică în comunicare estetică prin intermediul limbajului poetic, sistem semiotic cu o poziție deosebită între celelalte sisteme de semne; în spațiul său se realizează o sinteză cu totul particulară între sistemul artelor și cel al limbii” (Irimia 1979: 7); sau: „funcția poetică ia în stăpânire organizarea biplană a textului și desfășurarea procesului de semnificare în baza principiului estetic” (Irimia 1999: 21). Aceasta implică, pe de o parte, delimitarea creației poetice de alte arte, iar pe de alta, conturarea profilului limbajului poetic față de limbaj în general, poezia fiind „limbă și artă”. Această dublă identitate, care definește literaritatea unui text, este „o identitate estetică: [textul] este organizat și funcționează în baza unor principii proprii comunicării și cunoașterii estetice; o identitate stilistică; [textul] aparține unei variante funcționale a actualizării limbii” (*ibidem*: 21). Cu referire la cel de-al doilea aspect, D. Irimia constată că am putea „vorbi de o limbă a poeziei ca o realitate aparte, ce se opune deopotrivă limbii comune și limbii literare, trăgându-și, în același timp, seva din ele” (Irimia 1969: 192).

3. „Posibilitatea convertirii comunicării lingvistice în comunicare poetică [deci posibilitatea poeziei – n.n.] își are originea în însăși structura internă, biplană a limbii: un nucleu al comunicării (noțional intelectual) și o zonă reflexivă (a expresivității individuale)”, consideră D. Irimia (1979: 9), făcând referire la concepția lui Tudor Vianu („faptul lingvistic este în aceeași vreme «reflexiv» și «tranzitiv». Se reflectă în el omul care îl produce și sunt atinși, prin el, toți oamenii care îl cunosc” – Vianu 1991: 22). În termeni coșerieni, convertirea în limbaj poetic reprezintă o modificare a raportului obiectiv – subiectiv. Referitor la dimensiunea „obiectivă” a limbajului, Eugeniu Coșeriu

constată că „limba este orientată asupra unui obiect. Ea desemnează, prin latura ei semnificativă, un fenomen care «corespunde» subiectului ei; ea descrie realitatea sau corespunde existenței” (Coșeriu 2009: 32). Iar în privința libertății de limbaj și a afirmației că „limbajul este un fapt social și că limba pur și simplu se impune vorbitorilor”, Coșeriu afirmă că, „în realitate, limbajul este mai curând fundament și în același timp manifestare primară a socialului, a acelui «a-fi-cu-altul» al omului, iar limba nu este «obligatorie» ca impunere exterioară, ci ca obligație liber asumată” (*ibidem*: 32). Dimensiunea subiectiv – obiectiv, în felul acesta, se suprapune pe dimensiunea subiect – obiect (în limbaj în general) și dimensiunea subiect–subiect (în limba istorică sau, mai exact, în limba funcțională), două dimensiuni esențiale ale limbajului. Aceasta pentru că „limba este orientată asupra unui obiect. Ea desemnează, prin latura ei semnificativă, un fenomen care «corespunde» subiectului ei; ea descrie realitatea sau corespunde existenței” și pentru că, în mod esențial, limbajul, „prin dimensiunea lui intersubiectivă, dimensiunea alterității, unește între ei subiecții, un subiect este adus în situația de a nu-i percepe pe ceilalți ca obiecte, ci de a le recunoaște direct subiectivitatea” (*ibidem*: 32–33). Iar în acest context al subiectivării–obiectivării, „diferența esențială între artă, între toate formele artei și limbaj este că arta, în realitate, nu se face pentru cineva, pentru a lua contact, ci se face numai pentru obiectivare” și, trimitând la Humboldt și John Dewey, autorul continuă: „limbajul poate avea, fără îndoială, o referință obiectivă, dar prima lui referință este referința la alte subiecte, cu care se stabilește comunicarea, și numai prin această referință la alte subiecte, referința obiectivă devine obiectivă” (Coșeriu 1996a: 53). Cele două perspective în desfășurarea comunicării lingvistice (raportul dintre protagoniști și raportul dintre lumea extraverbală și limbă), care se impun ca axe ale comunicării, dezvoltă câmpul semiotic cu „tensiunile între cele două perspective ale comunicării, ca axă subiectivă, axa protagoniștilor actului lingvistic, și ca axă obiectivă, axa lume – limbă” (Irimia 1991: 25). Subiectivarea mesajului se produce fie din punctul de vedere al individualității emițătorului, fie din punctul de vedere al raportului cu destinatarul, iar în procesul subiectivării intră atât lumea, cât și limba, care, în același timp, se opun acestui proces: lumea prin datele sale obiective, iar limba prin limitele ei istorice (*ibidem*: 25). Orice text literar este, după Dumitru Irimia, „un text lingvistic produs de un subiect lingvistic”, din care reiese faptul că „structura (stilistică) a textului este și imagine a individualității creatorului, și imagine a lumii create” (*ibidem*: 21), purtând „mărcile identității Eului auctorial” și „totodată mărcile Eului textual”. Structura textului, în același timp, este determinată de „modul specific de interferență” a lumii extraverbale, a lumii lingvistice și a lumii ființei umane, care se întrepătrund „în trecerea realității extralingvistice în realitate lingvistică”. În poezie, după Eugeniu Coșeriu, „limbajul se poate face absolut”, „limbajul nu mai este semnificație și desemnare, ci este și sens. Și atunci limbajul devine absolut, e izolat și devine operă. Adică limbajul este ca un fel de materie a operei de artă,

a poeziei – așa cum piatra sau culorile sunt materia sculpturii sau materia picturii – însă o operă de artă, într-un sens, mult mai înaltă și mult mai dificilă, fiindcă aici materia însăși e vorbitoare, adică nu e numai materialitate, ci are și semnificație; semnificația devine și ea materie pentru a face un anumit sens” (Coșeriu 1996a: 53). În *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, Eugeniu Coșeriu rezumă raportul dintre limbă și lucruri, existență și desemnare: „Limbajul e cel care conferă existență «lucrurilor»: el nu este o nomenclatură pentru clase de «lucruri» recunoscute dinainte ca atare. Bineînțeles, limbajul nu creează entitățile, ci le creează ființarea: le face să fie într-un fel sau altul, le face să fie acesta sau acela” (Coșeriu 2009: 12). „Limbajul face posibil [...] accesul la extralingvistic, la lucrurile înseși” (*ibidem*: 48). Apropierea de lumea „lucrurilor”, prin urmare, este mediată de lumea „cuvintelor”, iar principiul coșerian al realității limbajului, „să spui lucrurile așa cum sunt”, la care trimite Dumitru Irimia, devine în funcționarea limbii principiul „a spune lucrurile într-un anumit mod”, pentru că, arată Dumitru Irimia, „în interiorul raportului om – limbă – lume, semnul/textul lingvistic situează lumea între doi poli: așa cum este ea; așa cum o vede subiectul uman (empiric, inocent)”, iar identitatea lucrurilor pentru ființele umane este diferită și aceeași în interiorul aceleiași limbi: diferită pentru că emițătorul subiectivează mesajul și aceeași pentru că identitatea „se modelează în funcție de limbă”, iar „odată cu devenirea umană a ființei, lumea va avea identitatea pe care i-o construiește limba, orice limbă fiind, în acest sens, un punct de vedere asupra lumii” (Irimia 1992: 115). Peste punctul de vedere al limbii se suprapune punctul de vedere al poetului, care se transpune prin semnele poetice. Semnul poetic, spre deosebire de cuvântul comun, nu are, după Dumitru Irimia, „o existență anterioară actului creației”: el devine semn poetic în textul poetic prin modificarea relației dintre semnificat și semnificant prin anularea „caracterului de necesitate”, anularea arbitrarului intern al relației (investirea semnificantului cu rol activ în construirea semnificației, transformarea semnificatului în semnificant secund, ruperea corespondenței semnificat-semnificație) (Irimia 1979: 13). Enumerând relațiile concomitente prin care semnul lingvistic concret funcționează (relații cu alte semne, cu serii și grupuri de alte semne, cu sisteme întregi, cu universul extralingvistic, cu experiența nemediată, lingvistică și nonlingvistică, cu alte texte, cu cunoașterea empirică a lumii și cu diferitele forme de interpretare a lumii) și care „conturează în jurul semnificatului conceptual dat de sistemul și norma limbii o serie de «semnificate» adiționale”, Coșeriu constată că acestea se reduc sau se dezactualizează în diferitele modalități ale uzului, dar „se constată, în schimb, în ceea ce se numește limbaj poetic” (Coșeriu 2009: 161–162). „Toate relațiile dintre semne [...] și, împreună cu ele, toate evocările semnului aparțin vorbirii în general. Ele nu sunt în niciun caz ceva specific limbajului poetic”, dar „toate relațiile dintre semne, ca și evocările corespunzătoare, apar complet actualizate în limbajul poetic” (Coșeriu 2013: 160).

4. Printr-o inferență dinspre general spre particular din direcția vorbitor – poet/ comunicare obișnuită/ comunicare poetică, într-un mod diferit de ceilalți vorbitori, poetul „există, trăiește și acționează ca ființă distinctă între celelalte ființe” concomitent în raport cu lumea „lucrurilor” și în raport cu lumea „cuvintelor”. Poetul sau, într-o terminologie contextuală coșeriană, *subiectul absolut* este unul absolut și universal, care „ia responsabilitatea tuturor subiecților posibili [...] nu e vorba de un subiect între subiecte, ci fiecare artist e subiect universal și absolut” (Coșeriu 1996b: 50). În același sens, Dumitru Irimia se referă la un limbaj absolut și la libertatea absolută pe care o are poetul: „În cunoașterea poetică, tinzând ca, prin recuperarea esenței originare a limbajului, de limbaj absolut, să se ajungă la cunoașterea de adâncime a lumii, ceea ce echivalează cu un act de intrare în comunicare cu lumea, omul, adică poetul, redă dinlăuntru sacralitatea, printr-un proces de re-creare a semanticii pierdute în spațiul unei lumi semantice de tip poetic, odată cu intrarea pe teritoriul miticului. Pe acest teren, libertatea poetului față de limbă este, dintr-o perspectivă, absolută, dintr-altă perspectivă, suveranitatea limbii este absolută. Spațiul de acțiune concretă, imediată a poetului este limba istorică: din această perspectivă, libertatea sa este absolută: el poate nega toate determinările istorice, contingente” (Irimia 1992: 120). Eugeniu Coșeriu formulează importanța limbajului în definirea și devenirea umană trimitând la Hegel: „după Hegel, două dimensiuni caracterizează în mod esențial omul ca creator al propriei sale lumi: munca și limbajul. [...] Limbajul [...] constituie construcția lumii proprii și specifice a omului ca ființă gânditoare; prin limbaj omul își construiește lumea sa spirituală, lume formată nu doar din lucruri, senzații, imagini și reprezentări individuale, ci și din semnificate corespunzătoare unor moduri de existență universale și deci o lume care poate fi gândită, în care omul se poate obiectiva ca ființă culturală” (Coșeriu 2009: 337). Importanța limbajului poetic constă, după Dumitru Irimia, în însăși natura acestuia: „Natura limbajului poetic stă în funcția de a revela sacralitatea lumii și identitatea din stratul ei de adâncime. Cuvântul poetic face parte din categoria Cuvintelor originare din eseul lui Lucian Blaga cu acest titlu și este metafora revelatorie din aceeași concepție, prin care cuvântul profan își recuperează esența de cuvânt sacru și, prin aceasta, capacitatea de a revela sacralitatea lumii” (Irimia 2014: 248) și este „privilegiul Poetului de a avea acces la stratul de adâncime al unei limbi și de a înscrie, prin aceasta, sub semnul universalității și al sacralului, identitatea cea adevărată a ființei profunde a poporului pe care îl reprezintă și căruia i-a consolidat la nivelul cel mai înalt conștiința și demnitatea națională” (Irimia 2006: 11). Condiția producerii acestuia este întâlnirea „cu un poet a cărui creativitate este consubstanțială creativității divine, își asumă funcție ontologică, constituindu-se într-un sistem de semnificare autonom, cu o natură paradoxală sau aparent paradoxală: intră în opoziție cu limba istorică într-un proces de recuperare a originarității și convertește dimensiuni ale limbii istorice în coordonate definitorii proprii. Este, într-un fel,

alături de ipostaza limbajului cărților sacre, cea de-a doua ipostază a limbii, care nu descrie lumea fenomenală, ci întemeiază lumi guvernate de întrebări esențiale ale ființei umane prin raportare la ființa lumii” (*ibidem*: 13). În numeroase studii, Dumitru Irimia probează această afirmație, arătând cum „sistemul de numire a Lumii [...] trece din limba română istorică în limbajul poetic eminescian, orientând procesul de semnificare prin revelarea unor raporturi de semantizare «uitate» de limbă în originaritatea lor, dar în care se pot recunoaște românii prin poezia lui Mihai Eminescu, în care se redescoperă sau redescoperă esența originară a raporturilor” (*ibidem*: 17).

E suficient să amintim aici câteva dihotomii ale sacrului / profanului:

- *vorba*, pentru dimensiunea profană, și *cuvânt*, pentru ipostaza sacră;
- *Lucașfâr*, pentru identitatea fenomenală, din planul/lumea contingentului, și *Hyperion*, pentru identitatea mito-simbolică, din planul/lumea transcendentului;
- *timp*, ca expresie a unei temporalități cosmice, și *vreme*, ca expresie a temporalității fenomenale etc. (Irimia 2007: 19).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1996a = E. Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 1996b = E. Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu 2000 = E. Coșeriu, *Leții de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2009 = E. Coșeriu, *Omul și limbajul său*, antologie, argument și note de Dorel Fănar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Irimia 1969 = D. Irimia, *Stilistica și problema cercetării limbajului poetic românesc*, în *Metodologia istoriei și criticii literare*, București, Editura Academiei Române.
- Irimia 1979 = D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1992 = D. Irimia, *Omul față cu limba*, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Seria Filologie.
- Irimia 1999 = D. Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
- Irimia 2006 = Dumitru Irimia, *Osia statornică – imagine eminesciană a identității naționale*, în „Limba Română” (Chișinău), anul XVI, nr. 1–3, p. 6–19.
- Irimia 2007 = D. Irimia, *Actualitatea lui Eminescu în afirmarea unității și identității românilor*, în *Limba română azi*, coord. Dumitru Irimia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Irimia 2014 = D. Irimia, *Adevărul, între cuvântul biblic și cuvântul poetic* (disponibil on line: <http://www.cntdr.ro/sites/default/files/cs2013/cs2013a01.pdf>, accesat 30.06.2017), în Dumitru Irimia, *Studii eminesciene*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Vianu 1991 = T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, Chișinău, Editura Hyperion.

**KEY POINTS IN DEFINING POETIC LANGUAGE:
EUGENIO COSERIU AND DUMITRU IRIMIA**

ABSTRACT

The author discusses poetic language in the view of Eugenio Coseriu and Dumitru Irimia. The comparative analysis of some principles and concepts highlights the similarities between the ideas of the two linguists: the identity and uniqueness of historical language; poetic discourse and its origins; man in language.

Keywords: *Eugenio Coseriu, Dumitru Irimia, historical language, poetic language, absolute subject.*